

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ МІЖНАРОДНИМ ПРИНЦИПОМ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ПРИНЦИПОМ НЕВТРУЧАННЯ У ВНУТРІШНІ СПРАВИ ДЕРЖАВ

Визначено характер суперечностей між законністю втручання у внутрішні справи держав і міжнародним принципом дотримання прав людини. Проаналізовано особливості втручання без мандату Ради Безпеки ООН. Порушуються питання дотримання державами зобов'язань із захисту прав людини.

Ключові слова: державний суверенітет, агресія, права людини, втручання, легітимність, міжнародне право.

Определен характер противоречий между законностью вмешательства во внутренние дела государств и международным принципом соблюдения прав человека. Проанализированы особенности вмешательства без мандата Совета Безопасности ООН. Затрагиваются вопросы соблюдения государствами обязательств по защите прав человека.

Ключевые слова: государственный суверенитет, агрессия, права человека, вмешательство, легитимность, международное право.

The character of the contradictions between the legality of interference in the internal affairs of States and international human rights principles. The features of the intervention without a UN Security Council mandate. Raise issues of States' compliance obligations to protect human rights.

Keywords: state sovereignty, aggression, human rights, intervention, legitimacy, international law.

Визнання права реагувати в разі масових порушень прав людини і зневажання гуманітарного права вимагає, насамперед, вирішення колізії між міжнародним принципом поваги прав людини і принципом невтручання у внутрішні справи держав, що ґрунтується на повазі суверенітету держав. З'ясування того, який із цих принципів має пріоритет, свідчить про межі тих заходів, які можуть бути вжиті, щоб захистити населення від загроз. Зміни у відносинах між країнами і розвиток теорії міжнародних відносин значно вплинули на ієрархію важливості вищевказаних принципів.

В останні роки відбулося переосмислення основних для міжнародного права понять. Зазнало змін, у першу чергу, поняття суверенітету, що призвело до зменшення прав держав. Зміна розуміння суверенітету була спричинена насамперед: 1) зростаючою взаємозалежністю держав і 2) транскордонними загрозами міжнародній безпеці і громадській безпеці держав, глобальному миру і стабільності. Межі суверенітету держав, схоже, не уявляються чітко визначеними, і їх обсяг залежить від контексту подій у країні і на міжнародній арені, а також від ступеня небезпеки, яку певна держава може представляти для глобальної безпеки. Для них має також важливість сприйняття держави в контексті її стабілізуючого або ж дестабілізуючого впливу на міжнародні відносини.

До того ж держава обмежує своїм виключним

суверенітетом над населенням, яке потрапляє під її юрисдикцію. У результаті процесу глобалізації держава перестає бути єдиним представником своїх громадян на міжнародній арені. Частина цієї функції беруть на себе неурядові, часто міжнародні організації (у тому числі й економічні). Це змушує сприймати людей як членів світового співтовариства, а не тільки як резидентів певної держави. Таке становище обґрунтовується також і нормами міжнародного права, розвиток якого після Другої світової війни значно зменшує обсяг повноважень, які держава застосовує на свій розсуд. Створення міжнародних систем захисту прав людини шляхом накладення на державу зобов'язання забезпечити мінімальний рівень захисту прав людини і водночас зменшення контрольних функцій управління обмежило свободу держав. Такий підхід був багаторазово підтверджений у багатьох документах міжнародного права, у тому числі країнами, які беруть участь у процесі ОБСЄ. У п. 8 Декларації "Проблеми доби змін", яку 9 липня 1992 р. ухвалили на заключному засіданні Гельсінського саміту глави держав та урядів країн - учасниць НБСЄ, проголошено: "Ми підкреслюємо, що зобов'язання, взяті в у галузі людського виміру НБСЄ, є питаннями, що представляють безпосередній і законний інтерес усіх держав - учасниць і не належать до виключно внутрішніх питань певної держави. Захист прав людини, основних свобод та сприяння їх здійсненню, а також зміцнення демократичних інститутів представляють собою життєво важливу основу нашої всеосяжної безпеки" [1].

Один зі шляхів вирішення проблеми між суверенітетом держав і зобов'язанням поважати права людини окреслила у своїй доповіді "Відповідальність щодо захисту" Міжнародна комісія з питань втручання і державного суверенітету, створена у 2000 р. під егідою ООН. Намагаючись визначити межі суверенітету, Комісія переформулювала запитання, яке найчастіше ставиться: на що держава уповноважена в межах своїх кордонів, на запитання про те, що вона не має права чинити, і логічно дійшла висновку, - ґрунтуючись на волі держав, яка виражена в міжнародних конвенціях щодо прав людини, що держави не мають права порушувати права і гідність громадян. Це означає, що суверенітет спричиняє подвійне зобов'язання: а) зовнішнє - поважати суверенітет інших держав та б) внутрішнє - поважати права і гідність людей, що перебувають під юрисдикцією певної держави.

Гарет Еванс, співголова Комісії, зауважив, що таке розуміння суверенітету "суттєво зміцнилося з огляду на неухильно зростаючий вплив міжнародних стандартів у галузі прав людини та зростаючий вплив концепції безпеки людини в міжнародному дискурсі" [2].

Визнання державою - і загалом міжнародним співтовариством - покладеного на неї обов'язку поважати права людини не визначає проте, яким чином міжнародне співтовариство має право наполягати на їх дотриманні. Політики, розмірковуючи на цю тему, застосовують поняття права у своїх політичних економічних та інших

інтересах. Наприклад, представник Державного департаменту США Річард Хаас заявив, що "суверенітет спричиняє зобов'язання. Одним із них є зобов'язання не вбивати своїх власних громадян. Наступним є зобов'язання не підтримувати тероризм у будь-якій формі. Якщо уряд не в змоззі виконати ці зобов'язання, він втрачає деякі з переваг, що їх зазвичай надає суверенітет, у тому числі право діяти на свій розсуд на своїй власній території. Інші уряди, у тому числі уряд США, набувають право на втручання" [3]. Проте, на нашу думку, це занадто широке тлумачення, яке дещо суперечить загальноприйнятим виняткам у забороні втручання у внутрішні справи держави. З огляду на той факт, що будь-які способи примушування держав до певних дій є втручанням в їхні внутрішні справи, слід з'ясувати, чи може міжнародне співтовариство втручатися у внутрішні справи держави (захищаючи права людини) і які дії при цьому може вчинити.

Міжнародне право забороняє державам (згідно з Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між країнами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р.), а також ООН (відповідно до п. 7 ст. 2 Статуту ООН) втручатися у внутрішні справи держав. Зазвичай для підтвердження заборони на втручання у внутрішні справи держави посилаються на рішення Міжнародного суду щодо військових і напіввійськових дій США в Нікарагуа з 1986 р., в якому Міжнародний суд визначив, що "відповідно до загальноприйнятої своєї умови, як принцип забороняє всім країнам або групам країн пряме або непряме втручання у внутрішні чи зовнішні справи інших держав". Міжнародний суд також зауважив, однак, що "має бути заборонене втручання, яке пов'язане з питаннями, в яких кожна держава може, відповідно до принципу суверенітету держав, приймати вільне рішення... Втручання є незаконним, якщо застосовуються примусові заходи у зв'язку з рішеннями, які повинні залишатися предметом вільного вибору" [4]. З огляду на той факт, що дотримання прав людини не належать до площини вільних, нічим не обмежених рішень держави (держава повинна дотримуватися мінімальних міжнародних стандартів захисту і поваги прав людини), не можна розглядати вищезгаданий висновок як переконливе вирішення проблеми, що вивчається.

Повага до захисту суверенітету держав і дотримання принципу невтручання, який розглядався як охорона стратегічної безпеки держав і міжнародного порядку, були надзвичайно сильними аргументами за часів холодної війни. Однак після її закінчення настали суттєві зміни, які особливо помітні на основі рішень Ради Безпеки ООН (далі - РБ). РБ, звільнившись від потреби балансувати між двома блоками, стала більш чуйно реагувати на випадки масових грубих порушень прав окремих осіб та ініціювати дії, спрямовані на захист цивільного населення. Еволюція становища РБ після закінчення холодної війни призвела до визнання легітимності обмеження принципу невтручання з огляду на дотримання принципу захисту прав людини. На початку 90-х років ХХ ст. РБ, приймаючи рішення, пов'язані із захистом цивільних осіб, обґрунтовувала їх міжнародними наслідками внутрішніх конфліктів, у вигляді, зокрема, масового пересування біженців, яке дестабілізувало ситуацію в певному регіоні. Тим самим РБ уникала закидів на свою адресу в безпідставному з точки зору міжнародного права втручання у внутрішні справи держави. Революційним проривом стала прийнята

в 1992 р. Резолюція РБ по Сомалі (№ 794/92), в якій було прийнято рішення втрутитися у внутрішній конфлікт, не звертаючись до міжнародних наслідків конфлікту. Аналогічно було зроблено стосовно Руанди і Гаїті в 1994 р. (резолюція № 929/94 і 940/94).

Тому РБ дійшла висновку, що серйозних і масових порушень прав людини самих по собі достатньо, щоб виправдати порушення принципу невтручання. Таким чином РБ *ipso facto* змінила градацію принципів міжнародного права. Таку інтерпретацію РБ підтвердила у своїй резолюції № 1296 у 2000 р., в якій вона визначила, що напади на цивільних осіб, які відбуваються в ході збройних конфліктів, самі по собі є загрозою для міжнародного миру та безпеки, а отже уповноважують РБ вжити відповідних заходів.

У контексті ослаблення принципу невтручання у внутрішні справи держав для захисту прав людини, тим не менш, постають запитання: а) чи всі члени міжнародного співтовариства можуть вимагати, щоб держава виконала свої зобов'язання з дотримання прав людини та б) чи всі уповноважені до таких дій? Немає сумнівів, що відповідь на перше запитання є ствердною. Друге запитання дуже спірне, особливо в контексті проведеного військового втручання НАТО в Косово в 1999 р. Залишивши поза межами нашого дослідження очевидне право РБ на рішення про втручання, необхідно розглянути питання, чи мають таке право відповідно до міжнародного права незалежно від ООН окремі держави?

Суттєве значення для відповіді на це запитання має розвиток принципу відповідальності держав за порушення міжнародного права. Кодифікація цієї галузі, незважаючи на значний доробок Комісії міжнародного права, дуже повільно розвивається. Згідно з доктриною міжнародна відповідальність держави виникає в момент, коли держава порушує зобов'язання, що виникають як у межах міжнародного права, так і з договірних норм, а також і звичаєві й загальні засади міжнародного права та рішення міжнародних організацій, у тому числі однастих резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, які розвивають та підтримують загальні правила. У концепції "відповідального захисту" головний акцент робиться на невійськових методах втручання - запобігати порушенню прав людини, реагувати на них і спільними зусиллями їх відновлювати [2]. Принцип відповідальності держави за порушення закону є нормою загального міжнародного права. Право на втручання, як правило, мають країни, які є сторонами порушеного міжнародного договору. Стосовно ситуації в Чечні в 1994 р. колишній міністр закордонних справ Польщі К. Скубішевський зауважив, що країни, які є учасниками Женевських конвенцій та Додаткового до них протоколу, який стосується жертв неміжнародних конфліктів, на основі взаємності можуть домагатися від Росії дотримання в Чечні прав людини і гуманітарного права [5]. Відповідно до Кодексу відповідальності держави, розробленого Комісією міжнародного права, якщо держава взяла на себе зобов'язання, прийняті всім міжнародним співтовариством, тому й дотримання зобов'язань у галузі прав людини може вимагати будь-яка країна. Що стосується діапазону санкцій, які застосовуються до неї з боку держави - від окремих примусових заходів до санкцій міжнародних організацій, - то єдиної думки немає, але іноді пропонуються навіть збройні втручання.

Розмірковуючи над легітимністю права держав на реагування, необхідно розглянути ще два питання. Обидва

при подальшому розвитку можуть підсилити визнання права вживати заходів. Перше пов'язане з делегітимізацією військової агресії, а друге стосується покладеного на держави обов'язку підтримувати народи в реалізації їхнього права на самовизначення.

У міжнародному праві немає загальновизнаного визначення війни та збройного конфлікту. Їх визначальною характерною рисою є застосування збройної сили. Відповідно до ст. 2 Статуту ООН держави в міжнародних відносинах зобов'язані утримуватися від застосування сили або погрози застосування сили. Ця заборона підтверджується багатьма документами міжнародного права, у тому числі Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р. У відносинах між країнами заборонено також агресію, яку Генеральна Асамблея ООН визначила у своїй резолюції від 14 грудня 1974 р. як "застосування збройної сили проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або в будь-який інший спосіб, що суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй". З огляду на вказане постають два запитання: а) чи зобов'язані держави не застосовувати силу лише в міжнародних відносинах та б) чи є застосування сили державою в межах своїх кордонів, наслідком чого стали масові порушення гідності і прав людей, застосуванням сили в спосіб, що суперечить Статуту ООН? Стервна відповідь на друге запитання - яка, здається, є очевидною в контексті вимоги, що міститься в Статуті ООН, поважати права людини, - призводить до необхідності переосмислити термін "агресія" і поширити його також на масове застосування сили проти цивільного населення (агресія проти цивільного населення), а також поширити заборону на незастосування сили з боку держави також на внутрішні відносини стосовно ситуацій, коли застосування сили призводить до масових порушень гідності і прав осіб, які належать до певних етнічних або національних груп. Нормативно-правове закріплення вказаних визначень означало б, що й інші країни мають право вживати заходів проти держави, яка масово порушує права людини, на основі колективної самооборони, яка в даному випадку була б, скоріше, колективною обороною націй, що здійснюється від їхнього імені державою.

Для підтвердження визнання права держав на захист людей та їхніх прав (із порушенням принципу невтручання) також можна послатися на покладений на держави обов'язок сприяти здійсненню права народів на самовизначення. Варто розглянути питання, чи має держава, яка жорстоко і масово порушує права своїх громадян, законне право діяти від їхнього імені. Заперечення наявності такого права у ситуаціях, коли громадяни не мають можливості змінити владу, можна розглядати як обмеження права нації на самовизначення. Згідно з міжнародним правом, народи мають право шукати підтримку в реалізації права на самовизначення, і міжнародне співтовариство повинне надати їм таку підтримку, тим більше, що порушення цього права народу є винятком із заборони невтручання у внутрішні справи держави, що підтверджено, зокрема, в Статуті ООН. Водночас подібно до того, як у випадку надмірного тлумачення можливості обмеження суверенітету держав, і в цьому випадку, поле для можливих зловживань є надто великим, про що переконливо свідчить наслідок міжнародного визнання незалежності Косово - визнання Росією незалежності Абхазії і Південної Осетії.

У світлі вищевикладеного можна зробити висновок,

що всі країни мають право реагувати на ситуації, коли трапляються масові порушення прав людини. Ця теза підтверджується широким тлумаченням ст. 2 Статуту ООН, яка повертає право на обов'язок реагувати. Водночас втручання є актом застосування військової сили у вигляді збройного вторгнення однієї держави чи їх груп на територію іншої держави без санкції РБ, що здійснюється з метою захисту прав людини в умовах небажання держави самостійно забезпечити дотримання основних прав людини й запобігти можливим порушенням цих прав. Таке втручання є виправданим інструментом міжнародної політики у разі дотримання всіх етапів його реалізації за умови дотримання цілі втручання - захист прав людини, а не реалізації геополітичних інтересів окремих держав [6].

Література

1. Вызов времени перемен: Хельсинкский документ 1992 года. - Хельсинки: СБСЕ, 1992. - 72 с.
2. Искендеров П. Гуманитарные интервенции в контексте геополитике [Електронний ресурс] / П. Искендеров // Многоплярный мир. Аналитика. - 2012. - Режим доступу: http://www.russiancouncil.ru/inner-/?id_4=967#top
3. Цит за: Parry M. Phyrrie Victories and the Collapse of Humanitarian Principles [Електронний ресурс] // The Journal of Humanitarian Assistance. - 02.10.2002. - Режим доступу: <http://www.jha.ac/articles/a094.htm>.
4. Nikaragua v. United States of America. ICJ Report 1986, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>.
5. Столяров А. О. Влияние исторической памяти на польско-российские отношения (1989-2009 гг.). - Дисс... канд. ист. н. / Специальность 07.00.15. - Спб., 2015. - 390 с.
6. Здорова М. Проблема легітимності гуманітарних інтервенцій у сучасних міжнародних відносинах // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - Вип. 27. - 2015. - С. 102 - 107.

*Солопова І.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального та
адміністративного права
Одеського національного
морського університету
Надійшла до редакції: 19.04.2015*